

vecseri Gábor verseiről vagy Kazinczy erdélyi naplójáról hallunk, először is szégyenérzetünk támad: a jelen sokszínű benyomásai mintegy lerövidítették tudatunkban a múltat. Mintha a jelen *lejártná*, ami mögöttünk van, s leszoktatna arról, hogy a *régiségben* valami *eredeti* is keressünk. Lengyel múltat nyitogató törekvése nem csupán valamely hiú lexikális tudás előnyeire utal, hanem azt kívánja tudatosítani, hogy a múlttal való foglalkozás a jelen tárgytásának eszköze és biztosítéka. Nem szajkózunk kell a hagyományt, hanem értelmet kell adnunk neki (ami nehezebb). Tudomásunk elemei, értékelő és érzelmi ítéletünk – akár öntudatlanul – olyan időkkel is összefüggésben állhatnak, amelyek szokatlan idiómákban rögzítettek tudásukat. Kazinczy ugyanolyan idegenkedő, minta nélküli, vak érzésekkel ruccant át Erdélybe, mint kortársaink zöme. Pázmány ugyanolyan türelmetlenül fordult ellenfeleihez, mint mai hitszónokaink némelyike. Csokonai ugyanolyan örömmel üdvözölte a megizmosodott magyar nyelvet, mint mi, amikor hazaútban átlépjük a hegyeshalmi határt. Önmagunk mítoszát – jó és rossz alkatelemeivel – csak a múlttal való párbeszédben illeszthetjük helyes és modern érzelmi mintáink közé.

Az esszéek egyik furcsa hatáseleme pedig ez az olvasói belátás: nem mi vagyunk a világ tengelye, s az értékeinkkel való azonosulás mellett meg kell teremtenünk azt a szemléletmódot is, amely nemzeti fennhéjázás nélkül képes irodalmunkat *latolgatva elemezni és bírálni*. Ki kell tudni lépni a házból, amelyben lakunk, hogy rápillanthassunk a falakra, a korhadó ablakdeszkákra, a formák viszonylagos szépségeire, a környezet egyéb adottságaira: a külvilágra. Lengyel Balázs nekem abban is segít, hogy távolabb toljam magamtól akár klasszikus alkotásainkat, hogy darab időre, uram bocsá, megfedelkezhessem róluk, miközben kalandozom a világszellem térséges mezőin. (Milyen áldásos lehet például tíz esztendeig *nem* olvasni Aranyt, és *utána* ráébredni, hogy milyen óriás.) A korlátozott idejű felejtésben, amely több ígéretet rejteget, mint a remekművek sablonos emlegetése, roppant energiák halmozódnak. Az egyetemes igény ilyen részleges felejtés. Lengyel Balázstól ezt is megtudhatjuk: nagy értékeink csak annak tárulnak fel, aki a gyógyító feledés bocsánatos évszakai után újra meg újra visszatér hozzájuk.

Báthori Csaba

AZ ÁLLAM MINT CSELEKVŐ LÉNY

Anthony de Jasay: Az állam

Fordította Orosz István

Osiris, 2002. 390 oldal, 2480 Ft

A magyar származású szerző eredetileg 1985-ben angolul megjelent könyvének magyar fordítása az 1998-as kiadás alapján készült. A könyvben Jasay az állam létrejöttének és változásainak elméleti elemzését nyújtja. Leíró elméletet mutat be, szándékolatlan szeretné mellőzni a politika normatív oldalát. Ennek ellenére az elemzés természetesen normatív következményekkel jár. A könyvet olvasva egy rémtörténet bontakozik ki a szemünk előtt, amelyben az illúziókat követő emberek saját érdekeik jobb kielégítése érdekében egy lényt szabadítanak a nyakukra: az államot. Az állam fokozatosan az uralma alá vonja őket, egyre többet és többet elvéve a szabadságukból. Az emberek végül az állam rabszolgáiként végzik, amely személyüket is birtokolja.

Jasay nem történeti szempontból vizsgálja az államok létrejöttét és átalakulásait, hanem bizonyos feltevésekből logikai úton vezeti le ezeket. Két fő kérdés foglalkoztatja különösen: először az, hogy miért lett volna *ésszerű* – illetve ésszerű lehetett-e egyáltalán – az állam létrehozása az emberek számára egy olyan helyzetben, amikor még nem létezik. A könyv második felében pedig azzal foglalkozik, hogy – ha már létrejött az állam – miért volt ésszerű az átalakulása egyre zsarnokibb kormányzati formákká.

Jasay könyvében három központi feltevést alkalmaz. A mű alaptézise – és ebben áll eredetisége is – szembehelyezkedik azzal a modern politikaelméleti hagyománnyal, amely az államot nem tekinti többnek az állampolgárok javának előmozdítójánál, azaz pusztá eszköznek a polgárok összességének vagy egy csoportjának célja elérésére. Ezzel nemcsak a szerződéselvű és utilitárius politikai filozófiákkal száll szembe, hanem az olyan leíró szándékú elméletekkel is, amelyek a demokratikus politika működését a politikusok önrdek-érvényesítésén keresztül akarják modellezni (elsősorban a demokrácia Schumpeter és Downs által képviselt gazdasági alapú elméletei). Jasay az államot olyan entitásként kezeli, amely

saját akarattal és következetes sorrendbe állított célokkal rendelkezik, amelyek gyakran az állampolgárok javával ellentétesek, és amely ezeket a célokat racionálisan igyekeznek követni a lehetőségek közötti választás során. Alapkérdése: az így felfogott államtól milyen lépések lennének várhatók az egymást követő történelmi helyzetekben, ha racionálisan követné céljait (13.)? Az állam mint önálló céllal rendelkező entitás feltevése azt a célt szolgálja, hogy az elmélet tökéletesebben tudja magyarázni az államok valós jellegét és átalakulásait. Jasay szerint ez minden más modellnél alkalmasabb a politikai valóság leírására. A könyvet két további alapmotívum jellemzi még: ezek más libertárius szerzők írásaiból már ismerősek lehetnek az olvasó számára. Az egyik az állam szokásformáló erejét hangsúlyozza, a másik az állami beavatkozás hatásainak kiszámíthatatlanságát és az akaratlan következmények fontosságát. A kettő együttes hatása hajtja előre az állam átalakulását kapitalista (minimális) államból először ellenséges (gondoskodó, újraelosztó) állammá, azaz demokráciává, majd ennek továbbfejlődését totalitárius állammá.

A könyv első felében Jasay az állam létrejöttének ésszerűségét vizsgálja. Jasay ezért első lépésként azt igyekezni cáfolni, hogy *egyáltalán* ésszerű az államok létrejötte. Az állam két, egymással rivalizáló igazolását vizsgálja meg, a szerződéselvűt és a marxit. A modern szerződéselméletek mind valamilyen „természeti állapot”-ból indulnak ki, azaz olyan helyzetből, amelyben a társadalmi valóság minden eleme megtalálható egy kivétellel: nem létezik állam, amely előírhatná az állampolgárok viselkedését, és rendelkezne az erőszak monopóliumával. Jasay ezeknek az elméleteknek azt a csoportját vizsgálja, amely szerint az önértéket követő emberek számára ésszerű lehet(ett) az állam létrehozása egy társadalmi szerződés segítségével. Az ilyen elméletek általános stratégiája szerint az államra azért van szükség, mert az embereknek szükségük van egy szuverénre, aki a közöttük feszülő érdekellentétet feloldja. Jasay erkölcsi okokat nem vesz figyelembe az állam létjogosultságának igazolásánál, de ezzel a modern kori politikai filozófiában nem számít kivételnek. A másik vizsgált megközelítés, a marxista elmélet sze-

rint az állam az osztálynyomás eszköze, és így csak egy bizonyos osztálynak, a tulajdonos osztálynak van szüksége az államra. Jasay mindkét esetben úgy érvel, hogy megmutassa, valójában sem a szerződéselméletek szerződő individuumaiknak, sem a marxista tulajdonos osztálynak nincs *prudenciális* oka arra, hogy átruházza az erőszak alkalmazásának jogát az államra. Ha az emberek véleménye egy sor fontos kérdésben eltér (például abban, hogy mi a jó élet, mit követel az igazságosság stb.), az állam létrehozása nem lehet egyaránt ésszerű minden ember számára. Az állam akkor sem tudná alattvalói érdekét szolgálni, ha erre jó oka lenne, hacsak nem homogén alattvalókról van szó (325.). Arra a kérdésre tehát, hogy az állam létrehozása akkor is ésszerűnek tűnne-e az emberek számára, ha nem élnék államban, Jasay nemmel felel.

Annak az oka, hogy az állam, amikor már létrejött, mégis ésszerűnek tűnik sokak számára, a „*politikai hedonizmus*” csábításában keresendő, azaz abban a felfogásban, amely szerint az állam csak eszköz az emberek céljainak kielégítésére, tehát amely több hasznot hajt, mint kárt okoz (19., 57.). Jasay szerint ez a felfogás vezet el az emberi szabadság további korlátozásához az állam hatalmának növekedése során, ennél fogva végzetes tévedésnek bizonyul.

A könyv második és jóval terjedelmesebb részében Jasay azt vizsgálja, hogyan ölt az állam mint önértékét érvényesítő entitás egyre zsarnokibb formát. Az állam, ha már létrejött, alapvetően kétféle módon viszonyulhat a polgáraihoz. A kapitalista állam a lehető legkisebb mértékben szól bele a polgárai életébe. Egyedüli dolga az, hogy megvédje az emberek elismert jogait az élethez, valamint a tulajdonhoz és testi épséghez. Elfogad két alapvető tézist. Az első szerint a tulajdonra elegendő jogcím az, hogy azé, aki találta (38.). Ezt a jogcímet nem rontják le igazságossági megfontolások: a ritka javak elosztását az állam a piacra bízta, ahol az árak és a helyettesítés a leghatékonyabban allokálják a javakat. Jasay szerint a tulajdonnak ez a felfogása szigorúan értéktelen: nem tartalmaz normatív elemet. Ez a felfogás nem veszi figyelembe azt a tényt, hogy a tulajdon fogalmának fontos eleme az, hogy a többi embernek tartózkodnia kell bármilyen

olyan cselekedettől, amely a tulajdonos tulajdonjogát sértené. Ennek hiányában nem beszélhetünk tulajdonjogról. Ez pedig normatív állítás, akár tetszik, akár nem, de ezt Jasay nem ismeri be, mivel mindenáron „értékmentes” elméletet szeretne bemutatni. A kapitalista állam által elfogadott második elv szerint az emberek a tulajdonukkal szabadon rendelkezhetnek önkéntes szerződésekben, azzal a kitéttellel, hogy a szerződés nem sértheti harmadik személy jogait. Az államnak önmérsékletet kell tanúsítania annak megítélésében, hogy a szerződések a harmadik fél mely jogait nem sérthetik meg. Többnyire konzervatív módon el kell háritania az olyan kérelmeket, amelyek a harmadik fél érdekére hivatkozva akarnak felülvizsgáltatni szabadon megkötött szerződéseket. Hiszen ha az állam gyakran adna igazat a harmadik félnek, ezzel fokozatosan túl nagy hatalmat összpontosítana a kezében, mivel a szerződések felülvizsgálata nagyobb döntési jogkört és apparátust igényel. Ezért az államnak csak kivételes esetben lenne szabad beavatkoznia a szabad szerződésekbe (50.). Ez az önmérséklet csak akkor elvárható viselkedés az államtól – amely Jasay szerint természeténél fogva a hatalmát maximalizáló entitás –, ha céljai „*kormányzáson kívüliek*”. Az ilyen állam vonakodni fog a szabad szerződésekbe való beavatkozástól. Egyedül azért nem hagy fel a kormányzással, hogy a többi versenytársat távol tartsa attól a hatalomtól, amelyet ők gátálatlanul növelnének. Hogy mi készítetné erre az önmérsékletre az államot, amely pedig természete szerint hatalommaximalizáló lény, ezt Jasay nem tudja és nem is akarja megválaszolni (53.). Annyi bizonyos, hogy a történelemben nem találjuk meg a kapitalista állam vegytiszta formáját, legföljebb jobb-rosszabb közelítéseit.

Ha már létezik állam, akkor a politikai hedonisták számára túlságosan nagy a kísértés arra, hogy felhasználják saját érdekeik előmozdítására. A szerződéselméletek hívei azt remélik, hogy az állam legalább az alapvető konfliktusokat feloldja. A marxi elmélet szerint pedig a burzsoáziának van szüksége az államra az osztálytulajdon fenntartásához. A politikai hedonista nem elégszik meg a passzív, kapitalista állam szolgálataival, amely vonakodik beavatkozni az emberek ügyeibe. Azt várja az ál-

lamtól, hogy hasznot hajtson, azaz az ő érdekeit szolgálja. Az emberek ilyen várakozásai (annak a „hamis tudatnak” a következményei, amely elhitei az emberekkel, hogy az államnak nincs más célja, mint a polgárai boldogságának előmozdítása) azonban végzetesnek bizonyulnak. Mivel az állampolgárok céljai általában konfliktusban állnak egymással, és nem lehet őket egyszerre kielégíteni, az államnak választania kell a célok között: ezt várják el tőle a polgárai. A polgárok várakozásaival ellentétben az állam saját céljait választja. Létrejön az „*ellenséges állam*”, amelynek kizárólagos célja saját hatalmának maximalizálása. Ettől a ponttól kezdve az állam hatalommaximalizáló törekvését a politikai hedonizmusra támaszkodva elégti ki.

Az ellenséges állam fő képviselője Jasay könyvében a demokratikus állam. A leírás szerint az ilyen állam leginkább azzal igyekszik elérni célját, azaz azt, hogy az emberek neki engedelmeskedjenek, vagyis olyasmit tegyenek meg, amit különben nem tennének, hogy az ő beleegyezésüket keresi. A másik két lehetséges módszer, az azonnali büntetés fenyegetése és a legitimitás megteremtése háttérbe szorul a beleegyezésért folytatott alku mögött. Úgy tűnik, a beleegyezésen alapuló kormányzás feltétele az emberekben meglévő politikai hedonizmus. Itt Jasay radikálisan eltér a beleegyezésnek attól az értelmétől, amelyet a politikaelméletben megszokhattunk. Nem a társadalom egészének beleegyezéséről van szó, hanem mindössze egyes csoportokról. Nem hoz létre új jogokat a beleegyezés az állam számára – mint az erőszak alkalmazásának kizárólagos jogát –, csak a valószínűséget növeli, hogy bizonyos emberek az állam számára előnyös módon fognak viselkedni (a hatalmon lévőkre adják szavazatukat, vagy más módon támogatják). A rövid úton felmondható alku tárgya csupán annyi, hogy a polgár az állam számára kedvező viselkedésformát vesz fel, az állam pedig cserébe támogatja a polgár konkrét céljait egy bizonyos mértékig (105.). Ilyen alkut jelentenek a demokratikus választások és az érdekcsoportok lobbitevékenysége is. Ezek során az állam odaigéri egyes polgárai javait a többi állampolgárnak (kirabolja Pétert, hogy kifizesse Pált), és cserébe a hatalomban akar maradni. Számára a legésszerűbb politika az, hogy a többségnek szavazataiért odaigéri a ki-

sebség javait (112–113.). A politikai hedonista számára tehát ez a kormányzás kedvelt formája, hiszen az állam valóban úgy tekinthető, mint a polgárok (egy részének) javát szolgáló eszköz.

Jasay arra a kérdésre viszont nem nyújt magyarázatot, hogy az államok maguk miért törekednének arra, hogy hatalmukat erőszak helyett beleegyezés révén tartsák meg (109.). Az ő elmélete, amely abból indul ki, hogy az állam olyan politikát választ, amely leghatékonyabban segíti hatalommaximalizáló céljai elérését, bizonyosan nem képes ennek megmagyarázására, mivel, amint az a könyv során kiderül, a beleegyezés megvásárlása hatástalan eszköz a hatalomban maradásra. Legfeljebb csak úgy fér bele az elméletbe a beleegyezés keresésének jelensége, ha valamilyen irracionális tételre tételezünk fel az állam részéről (például akarategyenséget vagy rövidlátást). Mindenesetre Jasay tényként állapítja meg, hogy a demokratikus országok előszeretettel alkalmazzák ezt az eszközt.

Mihelyt az állam bizonyos polgárainak a pártjára áll másokkal szemben, akaratlan okozati láncolatok indulnak be, amelyek előre nem látott következményekhez vezetnek. Minél többet avatkozik be az állam a polgárai életébe, annál nagyobb adminisztratív apparátust hoz létre, amely viszont megnöveli képességét az újabb beavatkozásokra. Másodsorban az állami beavatkozás függőséget alakít ki az emberekben, akik további beavatkozást fognak igényelni (123.). A láncolatok eredményeképp a kapitalista államból kialakul a jóléti állam, amely az élet és tulajdon védelmén túl egyéb közjavakat is szolgáltat az állampolgárainak, végül pedig az állam veszi magára az elosztási igazságosság biztosításának feladatát is.

Az állampolgárok számára az átmenetet a kapitalista államból a jóléti államba a politikai haszonelvűség doktrínája tünteti fel elfogadhatóként, sőt kívánatosként. A doktrína szerint az államnak úgy kell intézkednie, hogy az intézkedés eredményeképpen az állampolgárok oldalán jelentkező hasznosságok összege maximális legyen. Jasay szerint ez a doktrína két megoldhatatlan nehézséggel találja szembe magát. Először is feltételezi, hogy az állam minden intézkedés várható következményeit el tudja különíteni a sorozatos intézkedések kumulatív összegétől. Másodsorban, feltételezi a személyek egyéni hasznosságainak

összehasonlíthatóságát. Az elsővel kapcsolatban felmerül a régi probléma, hogy a cselekmények láncolatának vége beláthatatlan, azaz nem tudjuk teljes bizonyossággal megmondani, milyen következményei lesznek egyes cselekedeteknek. Legfeljebb valószínűségeket kapcsolhatunk az egyes következmények kimeneteleihez, és a hasznosság várható értékének maximalizálása lesz az elvárás. Ekkor viszont az a további kérdés merül fel, hogy ha csak szubjektív valószínűséget ismerünk el, azaz az egyes kimenetek valószínűsége más és más lehet különböző emberek számára, akkor kinek az ítéletét tartjuk mérvadónak. Ennek eldöntésére Jasay szerint nem létezik objektív alap, azaz csak önkényesen, hatalmi szóval lehet megmondani, melyik kimenetel mennyire valószínű. A második feltételezés hasonló problémát vet fel. Az összhassznosság kiszámításához szükség van az egyéni hasznosságok összehasonlítására. Jasay szerint ez nem lehetséges, mivel az egyéni hasznosságok nem összehasonlíthatók. Ha az egyéni hasznosságok nem összemérhetők, akkor eltérő egyéni preferenciák esetén a politikai utilitarista doktrínán belül nincs objektív alap annak eldöntésére, hogy az egyik politikai intézkedés jobb-e, mint a másik. Ha X. A.-t preferálja, míg Y. B.-t, akkor nem tudjuk megmondani, hogy A. vagy B. hozza létre a nagyobb társadalmi hasznosságot (136.). Bármilyen döntés A. és B. között „*ízlésbeli kérdés*” (140.). Az alternatív intézkedési módok közötti preferenciák eltérése alapvető társadalmi tény Jasay szerint. Ezek között csak valamilyen „*ízlés*” alapján lehet dönteni, és biztosak lehetünk benne, hogy az állam nem habozik a saját ízlését követni. A személyek közötti hasznossági döntések nem lehetnek pártatlanok: végső soron mindig önkényesnek kell lenniük (143.). Mindegyik feltétel olyan tehát, hogy csak önkényesen lehet a követendő politikát kiválasztani.

De ha hasznosságmaximalizálásra nem, akkor mire hivatkozhat az ellenséges állam az elosztási döntések meghozatalánál? Jasay szerint a „liberális ideológia”, azaz a modern jóléti állam ideológiája úgy állítja be, mintha az elosztási igazságosság követelné meg azt az államtól, hogy egyes emberektől elvegyen és másoknak adjon. Azonban Jasay szerint az igazságosságról ugyanaz derül ki, mint a társadalmi hasznosságról: nem más, mint az állam hatalomvágyának álcája. Az állam megvásárolja a

többség szavazatát vagy a hatalmon maradáshoz szükséges befolyást (ezekre rákényszeríti a demokratikus politika normális menete, ha hatalmon akar maradni), de ez pártatlan igazságossági elvekkel nem igazolható. A szabad szerződések eredményeképpen beálló jóléti különbségek igazságtalanságát Jasay szerint nem lehet független, azaz nem körben forgó módon megmutatni. Végső elemzéskor egyetlen kritérium marad: az, hogy kinek mit sűg az igazságérzete. Azonban az embereknek különféle dolgokat sűg az igazságérzetük, Jasay szerint többnyire az érdekeiket követve. Az, hogy kinek az igazságérzetét tekintjük mérvadónak, Jasay szerint megint csak önkényes döntés eredménye lehet. Az állam igazságosító szerepe a gyakorlatban úgy működik – a társadalmi hasznosság analógiájára –, hogy az állam a saját maga által favorizált elosztást tekinti igazságosnak, és erre kéri az állampolgárok voksait a választások idején. Az állam tehát „*kinyilvánítja saját interperszonális preferenciáit*”, vagyis azt az ígérését, hogy a kiválasztott személyeknek, csoportoknak fog kedvezni, amennyiben hatalmon marad (155.). Ebben a tekintetben az elosztási igazságosság érvényesítése a társadalmi hasznosság problémájának kiterjesztése. Az igazságosság jelszava pusztán az önérdék leplezésére szolgál abban az alkuban, amelyben az állam az alattvalói beleegyezését akarja megvásárolni.

Az állam, amely a beleegyezés megvásárlásával akarja biztosítani az alattvalók politikai engedelmességét, csapdában találja magát. A demokratikus küzdelem természetéből fakadóan ki van téve a versenytársakkal folytatott versenynek: az kapja meg a felhatalmazást, aki többet ígér. Jasay demokráciafelfogása meglehetősen szkeptikus. Demokráciáról abban az esetben lehet szó, amikor az állampolgárok választanak a nem egyhangúlag preferált kollektív lehetőségek közül, azaz olyan esetekben, amikor az egyik fél preferenciáit csak a másik fél rovására lehet elérni. A választás lényege, hogy minden jogosult szavazata egyenértékű, és hogy a többség akarata érvényesül a kisebbség felett. Mivel azonban a többségi elv a gyakorlatban vezethet olyan eredményekre, amelyeket nem tartunk elfogadhatónak (például egy diktátor is hatalomra kerülhet ilyen úton), Jasay arra a következtetésre jut, hogy a demokratikus jelzöt nem lehet másként értelmez-

ni, mint általános jóváhagyó jelzöt, közelebből meghatározható tartalom nélkül. Amelyik döntés eredményével egyetértünk, amelyről úgy gondoljuk, hogy a jó élet esélyeit növeli, azt demokratikusnak nevezünk (174.). Ez a felfogás azt eredményezi, hogy a demokrácia sem megfelelő alap az állam intézkedéseinek igazolására: hogy mi demokratikus és mi nem, arról a modern társadalmakban megoszlanak a vélemények, hiszen az emberek a jó életet illetően sem értenek egyet. Végső soron a demokráciáról is az derül ki, hogy ízlés dolga.

A demokrácia mint jelszó azonban jó szolgálatot tesz az államnak: amikor a hatalomban maradás érdekében elveszi a kisebbség javait, és a többségnek adja, mindig lehet a demokráciára hivatkozni. Jasay szerint a liberális ideológia ennek a gyakorlatnak a jóváhagyása: az állam úgy vesz el a kisebbségtől, hogy közben a többség jóváhagyására, azaz a közjóra hivatkozik, amelynek az egyéni jogok tetszőlegesen alárendelhetők (178–179.). Egyenlőtlen társadalomban a nyertes politikai intézkedéscsomag valószínűleg egalitárius lesz (hiszen az állam Jasay szerint így tudja a legtöbb szavazatot begyűjteni, azáltal, hogy a többséget alkotó szegényebbeknek odaígéri a gazdagok javait), így aztán az uralkodó liberális ideológia egybecseng az állam érdekeivel.

Ez az ideológia – amellyel az állam saját érdekeit álcázza – tehát egyenlőségelvű lesz, ha egyenlőtlen a társadalmi környezet. Azt mondja ki, hogy az államnak olyan politikai lépéseket kell követnie, amelyek csökkentik a társadalomban uralkodó egyenlőtlenséget. Az ideológián belül többféle igazolása is létezik az egyenlőségelvű redistribúciónak, amelyekről Jasay sorra igyekszik bemutatni, hogy nem állják meg a helyüket. Elsőként a hasznosságmaximalizálási érvet támadja. Közkeletű érvelés az erőforrások egyenlőbb eloszlása mellett az, hogy ugyanakkora pénznövekmény nagyobb hasznosságot eredményez a szegényebb embereknél, mint a gazdagoknál. Jasay szerint ez a pénz csökkenő határhasznán alapuló érv helytelen. Az ok megint csak a hasznosságok személyek közötti összehasonlításának lehetetlenségében keresendő. A csökkenő határhasznóból mindössze annyi következne, hogy ugyanakkora pénzüsszeg a szegények hasznát relatív mértékben jobban növeli, mint a gazdagokét. Azt nem tudja megmutatni, hogy a növekmények abszolút mértékben hogyan vi-

szonyulnak egymáshoz. Ilyen összehasonlítás Jasay szerint pusztán a tények alapján nem lehetséges, csak egyéni ízlés kérdése (189.). Még ha volna is értelme az összehasonlításnak, akkor is csak egyes javak határhasználtsága esetében beszélhetnénk csökkenésről a rendelkezésre álló mennyiség növekedésével (a századik tea után kevésbé kívánjuk a százegyediket). A jövedelem esetében Jasay szerint a tények azt mutatják, hogy akár növekedhet is a határhaszn, ha gazdagok leszünk. Ha valóban ez a helyzet, akkor az elmélet nem indokolja az erőforrások egyenlőbb eloszlását. A társadalmi összhatalmosságról Jasay szerint bebizonyosodott, hogy nemcsak az állam szükségességét nem tudja igazolni, de a már létező demokratikus állam egyenlősítő politikájához sem nyújthat alapot.

A második, egyenlőség melletti érv az igazságosságból indul ki. Az állam létjogosultságának igazolásánál vizsgált érvhez hasonlóan Jasay itt is azt vizsgálja meg, hogy az önérdéket racionálisan követő emberek számára bizonyos körülmények között valóban a javak egyenlő elosztása a leginkább elfogadható-e. Rawls eredeti helyzetét alapul véve érvelése során azt igyekszik bemutatni, hogy az önérdék ésszerű követése nem okvetlenül viszi rá az embereket arra, hogy szerződjenek az igazságosság elveinek érvényre juttatására, azaz a szabad szerződésekbe való állami beavatkozásra. Hiszen az eredeti helyzetben Jasay szerint az embereknek szabadságukban áll nem megkötönniük a társadalmi szerződést, ha így vélik előnyösebbnek. Jasay szerint a szerződés megkötését jobb okuk van előnytelenebbnek tartani, mint előnyösebbnek, ezért szerinte Rawls nem érvel meggyőzően az igazságos alkuból az egyenlőség felé. Jasay szerint az emberek az eredeti helyzetben az „azé, aki találta” elvet megtestesítő természeti állapotot választanak, ahol az állam nem avatkozna be a szerződésekbe. Valójában a rawlsi érvelés menete fordított, véli Jasay: a demokratikus társadalom ideológiájából következnek az igazságosság rawlsi elvei (208.). Csak ha az egyenlőséget tekintjük kiinduló helyzetnek, akkor tűnik elfogadhatónak a különbözeti elv az ésszerűen gondolkodó emberek számára. Az igazságosság rawlsi elvei, nem meglepő módon, az állam hatalmon maradását segítik elő demokratikus kérétek között, hiszen az állam (vagyis a hatalmon lévő csoport) a legkevésbé előnyös helyzetű-

ek számára adja át a gazdagabbak javait, akik cserébe szavazataikkal hatalomban tartják. A beleegyezésért folytatott verseny ugyanerre kényszeríti az államot, így az igazságosság elvei is csak azt parancsolják az államnak, amit úgysis megtenne.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy Jasay tévesen gondolja úgy, hogy Rawlsnál az eredeti helyzetben az önérdéket követő emberek között megkötött társadalmi szerződés hatalmazza fel az államot az igazságosság megállapított elveinek megvalósítására, azaz legitimálja a hatalmon maradását (201.). Rawlsnak AZ IGAZSÁGSSÁG ELMÉLETÉ-ben kifejtett álláspontja szerint az állam legitimitása nem valós vagy hipotetikus társadalmi szerződésen nyugszik, hanem az embereknek azon a természetes kötelességén, hogy fenntartsák a rájuk vonatkozó igazságos intézményeket. Így Jasay érve nem az igazságosság egyenlőségelvű felfogása ellen irányul valójában, hanem az igazságosság bármilyen, állam által kikényszerített fogalmának alkalmazása ellen.

A harmadik érv az egyenlőség mellett, amelyet Jasay megvizsgál, a szimmetria szeretetéből kiindulva érvel az egyenlőség mellett. Az emberek szeretik a szimmetriát, szólna az érvelés, ezért az egyenlőség kívánatosabb az egyenlőtlenségnél. Nem volna szükség arra, hogy az egyenlőséget más erkölcsi vagy politikai értékből vezessük le. Ennek a gondolatmenetnek a gyengéje az, hogy nem mondja meg, *minek* kell egyenlőnek lennie, milyen kritérium alapján kell egyenlően részesülniük az embereknek. Az egyenlősítést számtalan dimenzióban el lehet végezni, például egyenlő munkáért is lehet követelni egyenlő bért, de egyenlő képzettségért is. Ezek a dimenziók kölcsönösen kizárják egymást, az egyik egyenlőség kizárja a másikat, és hogy melyik legyen az irányadó, azt a szimmetria nem képes eldönteni (231–236.). Hogy milyen érvet fogadunk el döntőnek abban a tekintetben, hogy az egyik egyenlőtlenséget felszámoljuk egy másik javáért, az illető személy igazságossági megfontolásaitól függ – *tehát* önkényes, ízlésbeli kérdés, véli Jasay. Ez pedig, véleménye szerint, olyan elosztást ír elő az egyenlőség zászlaja alatt, amilyen megállapodás az adott politikai kultúrában létrejön. Demokratikus társadalmakban ezért fogadják el fenntartás nélkül az egy ember – egy szavazat elvét (240.).

Végül az irigység sem sikeresebb az egyenlő-

ség igazolásában. Az irigységet, amelyet könnyű összekeverni az igazságérzettel, és Jasay előadásában nem is tűnik biztosnak, hogy van különbség a kettő között, talán lehetne csökkenteni, ha kiegyenlítenék az emberek rendelkezésére álló erőforrások kosarait. Azonban Jasay szerint ez sem elégséges érv az egyenlőségre, mivel a régi irigység csillapodtával új irigység fakadna, hiszen minden egyenlősítés valamilyen más egyenlőtlenséget hoz létre. Ha az irigység forrása az egyenlőtlenség, akkor egy dimenzió mentén történő egyenlősítés újabb irigység forrása egy más dimenzió mentén (250–251.).

Láttuk, hogy az államot a saját érdekei arra kényszerítik a demokratikus politikai versenyben, hogy a kisebbség javait a többségnek juttassa. Jasay demokráciafelfogása ellen lehetne vetni, hogy az alkotmányos demokráciákban vannak olyan alkotmányos korlátok, amelyek gátat szabnak a többség akaratának. A minősített többséget követelő jogszabályok, alkotmánybírói jogszabály-felülvizsgálatok ellentmondani látszanak az állam mint önérdekkövető entitás Jasay által felvázolt képének. Jasay azonban nem így látja. Szerinte ezek is az állam céljait szolgálhatják, amennyiben elaltatják azoknak az alattvalóknak az éberségét, akik a többségi uralom korlát nélküli alkalmazásával sokat veszítenének. Így ezek az alattvalók – lépre csalva az alkotmányos garanciákkal – nem lázadnak fel, és az állam később az alkotmány és a törvények átjátszásával és fokozatos változtatásával hatékonyabban tudja elérni, amit a hatalmon maradása érdekében meg kell tennie (259.). Az alkotmánybírók Jasay szerint nem lehetnek független hatalmi ág képviselői, mivel vagy a civil társadalom, vagy az állam részei. Ha a civil társadalméi, akkor alá vannak vetve az államnak, és kényszeríthetők arra, hogy ne ítélik el az alkotmányértést. Ha az államéi, akkor nem lehet különálló érdekük és így eltérő felfogásuk a közjóról. Az alkotmányos korlátok rendszere csak porhintés: olyan erényöv, amelynek kulcsa a hölgnél maradt.

A liberális ideológia elemeiről (például egyenlőségelv, az alkotmányos korlátok rendszere stb.) Jasay tehát azt igyekszik bizonyítani, hogy az emberek éberségének elaltatására szolgál csak csupán, és valójában az állam hatalmon

maradását szolgálják. Hogy az állam számára mely viselkedés bizonyul ésszerűnek demokratikus körülmények között, azt a következő lépésben vizsgálja. Bizonyos feltevések (az emberek egyedüli célja a politikában, hogy minél több pénzt szerezzenek maguknak, nincs irigység, nincs hamis tudat, nincsenek csoportosulások, csak individuumok) fennállása esetén Jasay megmutatja, hogy az állam számára az a racionális magatartás, hogy a szavazatoknak pontosan 50,1 százalékát szerezze meg olyan módon, hogy a népesség 50,1 százalékának odaigéri a maradék 49,9 százalék pénzét. Ez demokratikus körülmények között azt jelenti, hogy a gazdagoktól elvesz, és a középosztálynak és a szegényeknek adja oda a gazdagok pénzét. A választási versenyben az állam nem tehet mást, mint hogy ezt a politikát követi. Nem tarthatja meg a gazdagok pénzét magának, ki kell osztania a többi ember között, hiszen különben egy versenytárs rögtön kigolyózná a hatalomból azzal, hogy jobb feltételeket kínál a választások során. Ezzel az állam az állampolgárok egy csoportjának „kulijává” válik ahelyett, hogy uralkodna. Ez is a társadalmat irányító akaratlan következmények egyike. Ekkor úgy tűnhet, mintha a politikai hedonista számítása beválna: az állam az ő érdekeit elégíti ki, feltéve, ha a többségben találja magát.

Az akaratlan következmények történelemformáló jelentősége mellett a másik vezérmotívum Jasay könyvében: az egyéni szokások változása az állami beavatkozás hatására. A demokratikus államban szükségszerű újraelosztás politikája függőséget alakít ki az emberekben, mivel előbb elvárásaik, majd képességeik is módosulnak. Tézise azon az egyszerű elképzelésen nyugszik, hogy ha valaki segítséget kap, akkor nagyobb valószínűséggel fog további segítségre számítani a jövőben, egyre inkább segítségre fog támaszkodni, és ezzel együtt csökken az a képessége, hogy önmagán segítsen (281–282.). Például a családok a rendelkezésükre álló vissza nem térítendő segélyeket először passzívan elfogadják, majd igénylik, és végül úgy tekintenek rájuk, mint jogokra. Emellett az állam sok olyan funkciót vállal át az egyénektől, amit korábban maguknak kellett ellátniuk. Többé már nem hajlandók arra, hogy ezeket maguk lássák el, és talán nem is képesek már rá.

A demokratikus politikát tovább színezi a

csoportszintű potyázás jelensége. Az állami újraelosztás ösztönzőket teremt olyan érdekcsoportok létrejöttére, amelyek az államon keresztül akarnak tagjaiknak előnyöket szerezni, amelyek költségeit az egész társadalom viseli. Ezek a csoportok az állam által nyújtott ösztönzőknek megfelelően adják meg beleegyezésüket az államnak, vagy vonják meg tőle. A csoport nem pusztán reagál az állami ajánlatra, hanem maga lesz ajánlattevő: alkutevékenységet folytat az általa képviselt szavazatokkal és politikai befolyással, hogy minél kedvezőbb újraelosztási üzletet kössön az állammal (296.). Az állam nem ellenkezik, hanem partner az üzletben annak érdekében, hogy megszerezze a beleegyezést. A demokratikus beleegyezés keresése során kialakított újraelosztó politika és a potyázó érdekcsoportok létrejötte egymást kölcsönösen erősítő folyamatok.

Az érdekcsoportok működése azonban hosszú távon nem jelent nyereséget a csoportok tagjai számára. Az infláció jelensége – mellett, hogy Jasay szerint bizonyítja az érdekcsoportok társadalmának létezését a demokratikus országokban (308.) – azt eredményezi, hogy a mindenkori újraelosztás „befagy”, azaz megnehezíti a csoportok közötti jövedelmi különbségek módosítását. Az állam az újraelosztás akaratlan következményei leplezésére „habverésre” kényszerül, azaz úgy kell tennie, mintha minél több pénzt juttatna minél több csoportnak, miközben azok reáljövedelme nem nő: bruttó újraelosztás van, nettó nincs. Az állam érdekében áll ennek az illúzióknak a fenntartása, és ez az egyre bonyolultabb állami újraelosztási rendszer következtében egyre könnyebbé válik számára. Azonban a demokratikus állam Jasay szerint a habverés fokozásával sem tud hosszú távon egyensúlyban maradni: egyrészt azért, mert több kavaráshoz több állami beavatkozásra van szükség, és ez a magánszervezetekbe való beavatkozással, a magántulajdon feletti rendelkezés szabadságának csökkenésével jár, ami felbösszantja a társadalom egyik felét; másrészt azért, mert az emberek hosszú távon frusztrálódnak attól, hogy a látszatra nagy újraelosztás gyakorlatilag semmilyen eredménnyel nem jár a számukra. Jasay szerint ebben a helyzetben már az állam a kuli szerepében sem tud egyensúlyt teremteni (325.).

Ezért Jasay azt javasolja az állam racionaliz-

tásának kritériumául, hogy a szabadon érvényesíthető döntési hatalmát igyekezzen maximalizálni (331.). A racionális állam nem a pusztá hatalmon maradást tekinti célnak, mivel a kuli szerepében nem tudná a hatalmat semmi másra sem használni, mint a többség igényeinek kielégítésére. Ebben az esetben a hatalmon maradás öncél volna, de a hatalom semmilyen más cél elérésére szolgáló eszköz nem lehetne. Ez Jasay számára nem tűnik realisztikusnak. Mivel az állam célja a szabadon érvényesíthető döntési hatalma maximalizálása, nem elégedhet meg a kuli szerepével és azazal, hogy a beleegyezés keresésének sziszifuszi terhét vállalja magára: az emberek preferenciáihoz történő alkalmazkodás stratégiája nem elég. Az államnak meg kell szabadulnia a beleegyezés elnyerésének kényszerétől, ezért Jasay szerint stratégiailag racionális az állam számára, ha totalitáriussá válik (334.). Jasay kijelenti, hogy ez magyarázza azokat a történelmi változásokat, amikor korábban demokratikus államok totalitáriussá váltak.

De most már kibontakozik szemünk előtt az állam átalakulásának végső fázisa. A demokratikus állam öntudatlan ügyetlenkedése során egyre több szabadon gyakorolható hatalmat összpontosít a kezében, hiszen az általa elkövetett hibákat ki kell javítani, amihez viszont nagyobb apparátus kell. Nem a nyílt puccs a legalkalmasabb eszköz a hatalom bővítésére tehát, hanem a naivan őszinte ügyetlenkedés. Jasay nem magyarázza meg, hogy miért kell az államnak őszintén hinnie, hogy a nép felhatalmazásából teszi, amit tesz, hiszen a képmutatás ugyanilyen eredményt hozhatna (338.). Azt sem tudja megmagyarázni, miért nem folymodhat az állam ebben a végső átalakulásban nyílt erőszakhoz (forradalom, puccs stb.), amely felváltaná a beleegyezést mint a hatalomgyakorlás eszközt. Hiszen korábban az erőszakkal való fenyegetést Jasay alkalmasabb eszköznek tartotta, mint a beleegyezés keresését. Mindenesetre akár őszintén von magához az állam egyre több hatalmat, akár képmutatóan, a következő szükséges lépésnek az államkapitalizmus bevezetését tartja Jasay. Az állami tulajdonnak teljes egészében át kell vennie a magántulajdon helyét, és így az alkalmazottak még jobban függnék majd az államtól. Ezzel a civil társadalom ereje jócskán csökken, és az államnak sem kell már túlfizetnie az em-

bereket az engedelmességükért (343., 346.). Azonban az államkapitalizmus sem egyensúlyi állapot: fennáll a lehetősége annak, hogy egy versenytárs felüllicitálja az államot, és magasabb béreket ígér hatalomra kerülése esetén. A többpárti rendszer lerontja az államkapitalizmus hatalomnövelő hatását. Ezért fel kell számolni a demokratikus választásokat, a népszuverenitás fő eszközét. A következő fázis a „népi demokrácia” korszaka. Az alkut és szerződést a parancs-engedelmesség viszonya váltja fel (351.). Ekkor viszont minden rosszért az állam képviselői válnak felelőssé az emberek szemében, és így megnő a forradalom veszélye. Ezért az államnak intenzív indoktrinációval azt kell az emberekbe sulykolnia, hogy megkérdőjelezhetetlen az állam elsődlegessége az egyéni jogok felett (353.). Az állam számára fennmaradó utolsó probléma az alkalmazottak munkaerejének, tulajdonának kérdése: a népi demokráciában egyelőre az alkalmazottak pénzt kapnak a munkájukért. Ezt korlátok között szabadon használhatják fel vásárlásra. Ez a lehetőség viszont oda vezet, hogy a központi termelési tervek (mivel már nem a piac irányítja a termelést, azaz az államot, hiszen nincs rákényszerülve) és az elosztási döntések eltérnek egymástól. Az elosztási döntések következtében kapott bért az emberek nem biztos, hogy olyan javak vásárlására fordítják, amelyeket az állam megtermel. A piachoz való visszatérés vagy annak szimulálása nem lehet megoldás, hiszen ekkor a bürokrata nem az állam ösztönzőinek engedelmeskednének, hanem a piac igényeinek. Ez pedig az állam hatalmát csökkentené és az állampolgárokét növelné. Ezért tehát az emberek ízlését, életmódját és jellemét hozzáigazítja azokhoz a termékekhez, amelyeket megtermel. A jegyrendszer vagy a természetbeni juttatások rendszere leszoktatja az embereket a választásról, akik passzívan elfogadják, amit az állam ad nekik. Viszont ha az állam gondoskodik az állampolgáraitól (mindenkinek a szükséglete szerint juttat a marxista tézis szerint, hiszen a szükségleteket már az állam alakította ki), cserébe elvárja, hogy az emberek a munkavégző képességüket teljes egészében a rendelkezésére bocsássák. Már nem tulajdonosai saját munkaerejüknek, hiszen tartoznak az államnak a munkájukkal, ezért az állam akár erőszakkal is oda irányíthatja a munkájukat, ahol szüksé-

gesnek véli. Az állam a legvégső fázisban birtokolni fogja az állampolgárait (377.).

Az elmélet szerint ezzel az állam eljutott logikai fejlődésének végpontjába: a totalitarizmusba. Nincs több olyan tényező, amely kibillentené az egyensúlyi állapotból, ezért a továbbiakban zavartalanul követheti célját, a szabadon érvényesíthető döntési hatalma maximalizálását. A társadalomban minden jószág az ő tulajdonában van, csakúgy, mint a területén élő emberek, akik munkájukkal őt szolgálják.

Jasay könyve napjaink politikaelméletének figyelemre méltó színfoltja. A háború utáni libertárius politikaelmélet érveinek bemutatásán túl Jasay az elméletalkotás szándékával végigviszi saját eredeti gondolatmenetét is. Az elmélet megkülönböztető jegye az állam mint önérdékkövető entitás feltételezése. Bár tisztán leíró szándékú mű, belőle világosan kiolvasható szerzője ítélete a rivális politikai berendezkedésekről. Jasay leginkább egy állam nélküli világban érezné jól magát, de ha már mindenáron államban kell élnie, akkor a kapitalista állam az ideálja. Nem demokrata, hiszen a demokrácia csak bajt hoz a szerződéskötés szabadságára. A kapitalista állam viszont rejtélyes, „politikán kívüli” célokkal rendelkezik, amelyeknek köszönhetően az emberek szabadon élhetnek a tulajdonukkal és adottságaikkal. Ez a fajta szabadság, a szerződések szabadsága az, amely Jasay szemében az emberek legfőbb igénye. Jasay nem folyadhat tézisének erkölcsi alapú védelméhez, hiszen retorikájában macacsul ragaszkodik a tényérték megkülönböztetés fenntartásához és ahhoz a szándékához, hogy elmélete szigorúan értékmentes, leíró jellegű legyen. Saját elvárásának műve, nem túl meglepő módon, nem mindig tud megfelelni.

Egyrészt Jasay elemzéseit esetenként értékítéletek tartkítják, bár ő kínosan igyekszik kerülni minden ilyen elemet. A szerző értékítélete legerősebben a kapitalista állam védelme során jelentkezik, hiszen ezt a szerződéskötések szabadságának talaján állva védelmezi „a tulajdon azé, aki találta” elv alapján. Az érv mögött rejtett erkölcsi megfontolás húzódik meg: az egyéni szabadság alapvető fontossága és elsődlegessége minden hasznossági és egyéb erkölcsi megfontolással szemben. Az elv, hogy a tulajdon azé, aki találta, magában

foglalja azt az előírást, hogy másoknak tartózkodniuk kell megsértésétől. Számomra úgy tűnik, ezt csak az emberi szabadságra való, tehát erkölcsi hivatkozással lehet alátámasztani. Ez az érv nem értékmentes módon védi a kapitalista államot a jóléti állam ellenében.

A tény-érték spektrum másik oldala is problematikus bizonyos esetekben, tényállításai nem mindig képezik le hűen a valóságot. Ez a hiányosság jellemzi például a modern alkotmányos demokráciák leírása során az alkotmányos korlátok és az alkotmánybíróságok szerepének kisebbitését. Jasay jellemzése szerint ezek a korlátok nem jelentenek valódi akadályt a többség uralmának érvényesítéséhez. Ez a leírás biztosan nem felel meg a valóságnak. Az alkotmánybíróságok történetében számtalan példát találunk arra, hogy ezek a testületek meggátolták a többségi elv alapján meghozott törvények alkalmazását, ha azokat alkotmányellenesnek találták, vagy éppen új törvények meghozatalára bírták rá a törvényhozást. Példák sora mutatja, hogy a társadalomban bizonyos fontos kérdésekről korábban uralkodó vélemény éppen az alkotmánybírósági döntés következtében változott meg, és így a törvényhozó és végrehajtó hatalmi ágak az alkotmánybíróság értelmezését voltak kénytelenek követni. Az alkotmánybíróságok tehát gyakran független hatalmi ágként viselkednek, amelyek ellen tudnak állni a többi hatalmi ág törekvéseinek. Úgy tűnik, ebben az esetben Jasay inkább a valóságot igazította az elméletéhez, mint fordítva. Nem védekezhet azzal, hogy csak egy modellt vázol fel, amelynek nem kell minden apró elemében leírnia a valóságot, mivel az alkotmányos korlátok rendszere és az alkotmánybíróságok működése a modern demokráciák többségének alapvető jellemzője, ezért egy leíró modellnek is komolyan számot kellene vetnie vele.

Túlzodó leegyszerűsítés jellemzi Jasay demokráciafelfogásának egy másik aspektusát is. Nem volna realiztikus, ha a demokráciát kizárólag a pénzért folytatott küzdelemnek tekintenénk, melynek során a többség a kisebbség javait követeli magának. A demokratikus rendszerektől megkövetelt jogok között számos olyan alapvető fontosságú van, amely nem írható le a pénzért folytatott küzdelem terminusaival. Ilyenek tipikusan a politikai részvétellel összefüggő jogok (például egyenlő választójog vagy a kifejezés szabadsága): ezek

sokkal inkább szimbolikus természetűek, amelyek nem a nagyobb nyereség elérését szolgálják. A modern tömegdemokráciákban senki nem gondolhatja a legcsekélyebb mértékben sem valószínűnek, hogy az ő szavazata vagy véleménye jelentősen hozzájárulhat a saját érdekeinek kedvező döntés meghozásához. Milliiónyi közül egyetlen szavazat nem befolyásolja az eredményt döntően. Itt inkább arról van szó, hogy az egyenlőség követelményével érzéknél ellentétesnek azt, ha valakitől önkényesen megtagadnák ezeket a jogokat. A demokrácia szükséges feltételei a Jasay által bemutatott modellnél jóval sokrétűbbek.

Jasay a könyv egyéb részeiben széles körű áttekintést nyújtja a legújabb kori politikaelmélet egyes áramlatainak, de az áttekintések időnként elnagyoltak (bevallottan), vagy esetenként nem hitelesen adják vissza a bírált elméletet.

Az időnkénti túlzott leegyszerűsítések talán abból fakadhatnak, hogy Jasay nagyon kiterjedt gondolatmenetet vezet a könyvben, és ennek a leírások pontossága, valamint az elmélet magyarázóereje látja kárát. Például a könyv egészen végigfutó motívum, amely az államérdek és ideológia kölcsönhatását hangsúlyozza (a marxi alap-felépítmény dichotómia módosítása), nem tudja magyarázni azokat az eseteket, amikor az uralkodó ideológia még közvetve sem az éppen hatalmon lévők érdekeit szolgálja. Ennek kiterjesztése az a probléma, hogy az elmélet – amely szerint az állam a szabadon gyakorolható hatalmát maximalizáló lény – magyarázóerejét jelentősen csökkentti, hogy nem tűnik képesnek a totalitarizmusból a demokráciába történő átmenet magyarázatára, és Jasay erre nem is tesz kísérletet. Ez pedig túlságosan gyakori jelenség a legújabb kori történelemben ahhoz, hogy figyelmen kívül hagyjuk.

A könyv egyes szakaszai viszont kifejezetten eredeti tárgyalását nyújtják bizonyos problémáknak. Például a többségi demokrácia határos kritikáját nyújtja a redisztribúciónak az az egyensúlyi elmélete, amely megmutatja, hogy a hatalomra kerülés érdekében a győztes ajánlat az lesz, amely a legkisebb különbséggel megállapított többségnek juttatja a kisebbség javait. Jasay a rawlsi elmélet kritikáját is számos eredeti meglátással színesíti (például az egyéni élettervek és elsődleges javak viszonyának tárgyalásakor). Hibáival együtt Az ÁLLAM

tanulságos olvasmány a politikaelmélet iránt érdeklődőknek, szellemesen megírt és ambiciózus mű. A részletezetlenség hiányosságából erényt kovácsol, hogy a laikusok számára is könnyen követhető, élvezetesen megírt olvasmány.

Miklós András

MINDENHOL JÓ, DE LEGJOBB KÖZBÜL

Bán Zsófia: *Amerikáner*
Magvető, 2000. 195 oldal, 1490 Ft

Bán Zsófia Robert Pirsigről szóló írásában az amerikai író *A ZEN MEG A MOTORKERÉKPÁR-ÁPOLÁS MŰVÉSZETE* című könyvét „*kultúrahordozó könyvnek*” titulálja. A kifejezés a könyv megjelenésének 10. évfordulóját ünneplő 1984-es különkiadás szerző által írt előszavából származik, mely a regény óriási népszerűségére keresi a magyarázatot. Bán összefoglalása szerint „*A kultúrahordozó könyvek, írja [Pirsig], olyan könyvek, melyek megkérdőjelezik egy kultúra értékrendjét, mégpedig gyakran olyan pillanatban, amikor maga a kultúra már éppen kimozdulóban van új értékítéletek irányába. Ezek a könyvek nem részei a kultúrának, hanem viszik azt valamerre. Tehát a változást, váltást megelőző pillanatban születnek, és pontosan azt fejezik ki, azt hordják magukban, ami iránt egy társadalom még csak ösztönösen tapogatózik. És ami a legfontosabb: nemcsak tagadnak, de választási lehetőséget, új irányt is kínálnak, Pirsig könyve ilyen, és hatalmas sikerének ez a magyarázata.*” Bán Zsófia *AMERIKÁNER* című tanulmánykötete a maga műfajában úgyszintén ilyen, de az eltérő műfajból s a hazai közegből adódóan ebből még nem következett hatalmas siker. Tartok tőle, hogy nálunk ez magára a típusra, a köztes jellegre is érvényes.

Nem hálás feladat mifelénk „*kultúrahordozóknak*” lenni, különösen nem, ha az a centrum és periféria összefüggésében jelenik meg, s egyfajta „*kulturális fordítás*” formáját ölti, s ha az még egy átpolitizált országban némi politikai színezetet is kap. A „*kultúrahordozás*” jelen esetben a kiközvetítésben rejlik; az egyik kultúra már kimozdult, a másik erősen ellenáll, az

összekötő szerepet pedig ez utóbbi képtelenségének hite motiválja. Az ellenállás nemcsak a körülmények folytán ebben a régióban kényszerűen megmerevedett korábbi paradigma, a modernizmus heroikus védelméből fakad, hanem az amerikai kultúra elutasításából is. A megosztott hazai kultúra mindkét oldalról fanyalog. Az egyik a nemzeti hagyományokat, kulturális különállásunkat félti a globalizációt meghatározó expanzív kultúrától, a másik a művészet tisztaságát és magasrendűségét óvna a populáris kultúrától. Akár így, akár úgy, a lesajnált, lenézett amerikai kultúra fennakad a sűrű hálón. Ha valaki mégis rajta felejtene a tekintetét, büntetlenül csak addig teheti, amíg a kívülállását fenntartja, különben rögtön rá-sütik annak bélyegét, hogy idegen Istent (teóriát, művészetszemléletet) szolgál. Bán ugye- sen fenntartja a látszatot (hiszen ő az amerikai kultúráról ír!), miközben könyvének végigvonul egy másik olvasat is, amely kifejezetten a magyar (régiónbeli) közönségnek szól. Az egyes, másuttán már evidens jelenségek az ő kedvéért kerülnek terítékre, a hazai értékekkel, alapkategóriákkal való egybevetés az ő számára szolgáltat fogódzókat. Szó sincs ezenközben elfogultságról, kritikátlan trendkövetésről. A közbullevés, a kultúrák közötti közvetítés ezt nem is tenné lehetővé, minthogy folyton változtatni kell a fókusz-távolságot s állítani az élességet, lévén hogy nem egyetlen kényelmes beállításból készülnek a képek.

„*Amerikánernek nevezzük azt a szerszámot, amellyel – testünk súlyával ránehezedve – lyukat fúrhatunk az anyagba. Az itt szereplő írók célja is éppen ez: kisebb-nagyobb lyukak fúrása az anyagba, ami nem más, mint Amerika, illetve az amerikai kultúra*” – hangzik el a címmagyarázat a fülszövegben. A megfogalmazás igen pontos; nem valamely középpont (esszencia) felé törekvő mélyfúrásról (mikrofilológiai alászállásról) van itt szó, hanem a felszín felszaggatásáról, mely látni engedi az összefüggő materiát. Bán ebben boszorkányos, szélvészékként cikázik az eleddig zárt kis furatok között, rémületet keltve a mogorva és elzárkózó furatlakókban, akik jószerével a szomszédról sem vettek tudomást, most meg egyszer csak oldalirányban is szelőlőznek a járataik. Az együttállások, az átfolyások válnak nála fontossá, és nem az izolált „*részgazságok*”, melyek létében ő nem is nagyon hisz. Még ha valamely, mégoly nagyra értékelt jelenség kerül is szóba – például a P. C.,